

Ahmet YAMAN

Fetvâ Usûlü ve Âdâbı

İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017. 389 sayfa. ISBN: 978-975-548-426-6

■ Yusuf Erdem GEZGİN*

Fetvâ Usûlü ve Âdâbı adlı eserin; Şubat 2017, Mart 2018 ve Eylül 2019 olmak üzere kısa bir sürede üç baskısı yapılmıştır. Eserin ikinci ve üçüncü baskılarında, ilk baskıdaki maddi hataların düzeltilmesi dışında ana metin çerçevesinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Tanıtım ve kritik yapılmak üzere bu eserin tercih edilmesinin temel nedeni; son dönemde konuyla ilgili yapılan çalışmalar arasında hem usûl ve yöntem hem de uygulama/pratik yönüyle önemli üstünlüklerinin bulunmasıdır. Ayrıca eser kısa sürede üç baskı yapmasına rağmen yeterince tanınmamış ve gereken önem verilmemiştir. Tabiatıyla eserde birtakım problemlerin varlığı da söz konusudur. Fakat bunlar eserin telifi ve amacıyla ilgili olmayıp bilakis ait olduğu fıkıh alanının ayrıntılı konularıyla ilgilidir. Eserin kritik edilmesi amacıyla kaleme alınan bu çalışmanın kapsamlı değerlendirmeleri şöyledir:

Eser; bir giriş, iki ana bölüm, sonuç ve konuyla ilgili beş ek ve dizinden teşekül etmektedir.

Eserin giriş bölümünde yazar; ictihad, tahrîc, kazâ vd. kavramlarla fetvâ kavramının ilişkisini araştırmacılara sunar. Bu kapsamda ilk dönemde müftünün müctehid olmasıyla ilgili Ebû Yusuf'tan şunlar aktarılır: "Ancak Kitap ve Sünnet'in hükümlerini, nâsîh ve mensûhu, sahabe kavillerini, müteşabihi ve dilin vecihlerini çok iyi bilen bir kişi re'ye dayanarak fetvâ verebilir". (s. 21) Ayrıca yazar, hicri ilk beş asırda naslardan (ictihad) veya mezhebin yerleşik kurallarından hüküm çıkarmak (tahrîc) için düzeyli bir ehliyete sahip olmak gerektiği gibi bu bilgilerin somut olaya aktarılmasında da (fetvâ) aynı düzeyde bir ehliyetinin olması gerektiğine vurgu yapar. Fakat ilk beş asırdan sonra fetvâ ile

* Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Anabilim Dalı. E-Posta: yegezgin@gmail.com -
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0221-8965>

ictihadın birbirinden ayrı olarak düşünül­düğü, fetvânın sadece müsteftiye mezhebin istikrar bulmuş görüşünü nakletme olarak anlaşıldığı ifade edilir. (ss. 22-23)

Kavramsal çerçeveye ilgili analizleri sırasında yazar, Wael Hallaq'ın konuyla ilgili; "ictihad ve fetvânın aynı manada olmasını, ilk dönem hukukçuları takip eden sonrakilerin katıldığı bir ütopya" olarak nitelendirdiği görüşünü eleştirir. Zira yazara göre sonraki fakihlerin fetvâya ehliyet için ictihad şartını öne sürmeleri ütopya değildir. Bilakis sonraki dönemde ictihad kavramının ilk dönemde kullanıldığı manadan farklı olarak anlam daralmasına uğradığını ve bu yönüyle sonraki fakihlerin şeriatla ictihadı değil, mezhep içi ictihadı (tahric) kastettiklerini savunur. Bize göre de yazar bu eleştirisinde haklıdır. (s. 24)

Müellif konunun önemiyle ilgili olarak, "fetvâ beyan eden müftinin aslında dini bir konuda naslarda açıkça hükmü beyan edilmemiş bir hususu açıkladığını" aktarmaktadır. Bu kapsamda müftinin ulaştığı sonuç hem kendi nazarında hem de fetvâ soranın nazarında Allah'ın (c.c.) hükmü mesabesindedir. Dolayısıyla konunun ne kadar hassas ve ciddi olduğu gerçeğine ayetler ve Hz. Peygamber'in (s.a.) sözleriyle dikkat çeker. Neticede müfti, ayrıntısı naslarda beyan edilmemiş bir problem hakkında hüküm beyan etmek konusunda re'sen yetkilendirilmiştir. Alimlerin de bu yetkilendirme ile ne kadar zor bir iş yaptıklarına dikkat çeken yazar, sağlam bir yöntem ve yerleşik kurallara uygun olarak üretilmeyen bilginin isabetsiz olması bir tarafa din açısından cinayet sayılacağını, toplum açısından ise kargaşa ve anarşi kaynağı olacağını ileri sürer. Konunun bu kadar hassas olmasına rağmen insan ve toplum hayatını dinden bağımsız yürümesinin söz konusu olmayacağı için fetvâ faaliyetinin birileri tarafından üstlenilmesinin farz-ı kifâye olduğunu ifade eder. Bu kapsamda bağımsız bir kurum olarak Din İşleri Yüksek Kurulu'nun yılda iki yüz binden fazla soruya cevap verdiği, geçmiş dönemlerde Osmanlı Şeyhülislamlarından Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) günde bin, Ebussuûd Efendi'nin (v. 982/1577) günde bin dört yüz civarında fetvâ imzaladığı nakledilmektedir. (ss. 29-39)

Konunun önemi ile ilgili bütün bu bilgilerden anlaşılan odur ki müellif, modern dönemde fetvâ vermeye cüret eden bazı bireylerin bu davranışlarında daha dikkatli olmaları gerektiğine vurgu yapmak istemektedir. Kanaatimizce şu ifadeler konunun önemi açısından yeterlidir: "Fetvâ verme işleminin; toplumda hukuk emniyetini sağlamak, fetvâ standardizasyonunu sağlamak, dini hükümlerin mükellef tarafından benimsenmesine katkıda bulunmak, buna bağlı olarak fikhin canlılığını ve toplumsal yürürlüğünü sürdürmek, ehliyetsiz kişilerin is-

tismarını engellemek, fikhî ve mezhebî tutarlılığı temin etmek ve küçük ölçekte mezhebin, büyük ölçekte fikhın devamlılığını sağlamak bakımlarından da son derece önemlidir.” (s. 39)

Konunun kaynakları ile ilgili müellif, müstakil literatür olarak *edebü'l-fetvâ*, *âdâbu'l-fetvâ* ve *âdâbu'l-müftî ve'l-musteftî*, *şurûtu'l-müftî*, *sifâtu'l-müftî*, *usûlü'l-futyâ*, *resmu'l müftî* adıyla birçok eser kaleme alındığını beyan eder. Bu çerçevede yazar, önce Hanefi fetvâ literatürü akabinde diğer mezheplere ait fetvâ literatürü hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca yazar, modern dönemde İslam hukuku alanında fetvâ ve usûlü ile ilgili yapılan çalışmalara gerek metin gerek dipnot içerisinde ayrıntılı olarak yer vermiş, kendi eserinin ilgili çalışmalardan farklı olduğu yönlerine işaret etmiştir. (ss. 40-48)

“Fetvâ Usûlü” adıyla kaleme alınan birinci bölümde müellif, yedi ana başlık açmıştır. Bunlar; *Fetvâ ve Mezhep*, *Fetvâya Esas Görüşün Belirlenmesi*, *Fetvânın Verileceği Mezheb Kaynaklarını Belirlemek*, *Fetvâ ve Makâsıd-ı Şerîa İlişkisi*, *Fetvâ ve Takvâ*, *Fetvâda Yöntem Sorunları* ve son başlık *Fetvâ ve Değişimdir*. Kitaba ismini de veren *Fetvâ Usûlü* ve *Âdâbı* ifadesinin fetvâ usûlü kısmı bu noktada gündeme gelmektedir. Bu sebeple eserin en önemli bölümü olduğu ifade edilebilir.

Birinci bölümün ilk başlığında müellif, şu altı konuya dikkat çekmektedir: Bir mezhebe bağlanmanın gerekliliği meselesi, fetvâda mezhep dışına çıkmayı gerektiren sebepler, dört mezhebin dışına çıkmak, mezhep içi tercih, mezhebin mercuh ve metruk görüşleri ile fetvâ vermek ve fetvâda telifiktir.

Fetvâ ve mezhep ilişkisi bağlamında yukarıda beyan edilen altı konuyu ele almadan önce yazar, mezheplerin ortaya çıkma nedenleri ve yaygınlaşmasıyla ilgili olarak maddeler halinde birtakım gerekçeler ifade eder. (ss. 50-51) Kanaatimizce bu gerekçeler son derece isabetlidir. Ayrıca bu maddeler fıkıh tarihi ile ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar için önemli argümanlar sunması yönüyle de dikkat çekicidir. Her ne kadar bunlar dağınık olarak farklı fıkıh eserlerinde yer alsada maddeleştirilmiş ve belirli bir sistematik halinde ele alınmış olması araştırmacılara kolaylık sağlaması yönüyle takdire şayandır.

Belirli bir mezhebe bağlanmanın gerekliliği konusunda müellif, müftînin fetvâ verirken mensup olduğu sistematığın dışına çıkmamasının esas olduğunu beyan eder. Bu konuyla ilgili tarihi bir perspektif çizerken, nihai aşamada fetvâ isteyen müsteftinin durumuna göre farklı mezheplerden yararlanılarak hüküm beyan edilebileceğini açıklar. Esasında bu görüşü ile müellif konjonktüre atf ya-

parak; coğrafya, toplumsal kabuller ve soru soranın içinde bulunduğu durumun fetvâya etki etmesi gerektiğini kabul eder. (ss. 55-65) Ayrıca günümüzde mezhepler üstü bir bakışa sahip olan ve fıkıh mirasının bütününden istifade etme ilkesini benimseyen fıkıh akademilerinin bile fetvânın mezhep usûllerinden bağımsız olamayacağı ifadelerini aktarır. Dolayısıyla fetvâda kendiliğinden bir mezhebe bağlılık durumu zuhur eder şeklinde bir kanaat arz eden müellif, akabinde bir mezhebe bağlanmanın çerçevesini ve mezhepten ayrılmanın hükmü ile ilgili usûlcülerin ayrıntılı açıklamalarına yer verir. (ss. 59-60) Tarihi perspektiften aktarılan bilgiler ve bu bilgilerin tasnifi konusunda yazar oldukça başarılıdır. Sahabe ve tabiin dönemindeki taklit serbestisi ve sonraki dönemlerde insanların bir mezhebi taklit mecburiyeti ile ilgili tarihsel argümanları objektif bir üslup ve profesyonel bir şekilde araştırmacılara sunar. (ss. 60-65)

Değerlendirmelerimizin bu aşamasında yazım esnasında yazarın takip ettiği metotla ilgili bir hususa dikkat çekmek isabetli olacaktır. Yazar metin içerisinde istifade ettiği kaynakları dipnotta açıkça beyan ederken, atıf yaptığı konular içerisinde önemli gördüğü ve anlaşılma konusunda tereddüt olacağını düşündüğü yerlerde, ilgili kaynaktaki ifadeyi bir metot olarak Arapça aslıyla dipnotta vermeyi tercih eder. Bu metodun faydası yazarın ilgili metinden anladığı manayı araştırmacıların/okuyucuların dikkatlerine arz etmesidir. Bu çerçevede şu örnek dikkat çekicidir: “Başka bir mezhebin hükmüne göre verilen yargı kararının geçerliliği konusu Hanefîler arasında tartışmalıdır” bu konuyu ifade ederken Kudûrî metninden naklettiği şu ifadeleri:

إذا رفع الى القاضي حكم حاكم أمضاه إلا أن يخالف الكتاب أو السنة أو الإجماع أو ان يكون قولاً لا دليل عليه

İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in farklı içtihatları muteber değildir şeklinde anlamıştır. Görüldüğü üzere metinde İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'ten bahsedilmemiştir. Kanaatimizce İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in görüşleriyle ilgili kendi kanaatine dayanak teşkil eden ifadeyi “أو أن يكون قولاً لا دليل عليه” kısmından çıkarım yapmış ve bu durumu da büyük bir özgüvenle okuyucuya arz etmiştir. (s. 58 dipnot. 16)

Fetvâ-mezhep ilişkisiyle ilgili ikinci başlıkta yazar, fetvâda mezhep dışına çıkmayı gerektiren sebeplerle ilgili şu şartları beyan eder: 1. Kendi mezhebinin delilinin olmadığı veya çok zayıf olduğu meselelerde, 2. Mezhebinin deliline muhalif daha kuvvetli bir delil bulunduğu, 3. Mezhepteki hükmün belirli bir tarihselliğe ve siyasete bağlı olarak ifade edildiği meselelerde, 4. Artık yaşamaayan örfelere göre verilmiş fetvâlarda, 5. Verildiği dönemdeki maslahata ve amaca

sonraki dönemlerde artık ulaştırmayan aksine mefsemete ve istismara yol açan fetvâlarda, 6. Toplumsal ihtiyaçları ve sorunları gidermede kendi mezhep görüşünün yetersiz kaldığı durumlarda, 7. Zaruret ve mübrem ihtiyaç olduğunda, 8. Mezhebinin görüşünü yanlış bir bilgiye dayandığı veya bilimsel bilgiye aykırı olduğu durumlarda, 9. Kitlesele olarak çok zor durumda kalınıp başka mezheplerde bu zorluğu gideren ve ümmeti rahatlatan çözümlerin bulunması halinde, 10. Müslüman devlet başkanının bir konuda diğer mezhep veya kendi görüşüne göre hüküm verilmesini emretmesi halinde, 11. Kendi mezhebinde konuyla ilgili bir görüş bulunmadığı zaman. (ss. 66-91) Konuyu bu maddeler çerçevesinde örnekler vererek açıklayan yazar, müftünün kendi mezhebi dışında fetvâ vermesinin imkân ve sınırlarını beyan eder.

Kanaatimizce *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı* adıyla kaleme alınan bu eseri, benzerlerinden ayıran bir özelliği de konuların anlaşılması için okuyuculara sunulan örneklerdir. Bu örneklerin özenle seçildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yazar hem gündemde olan konulardan hem de klasik manada üzerinde çokça tartışılan konulardan örnekler vermekte; ayrıca örnek vermekle kalmayıp örneklerin ilgili konuyla olan bağlamı çerçevesinde kendi kanaatini de ifade etmektedir. Dikkatli bir okuyucu, bu örnekler aracılığıyla yazarın fikhî düşünce yapısını anlayacak ve bu manada değerlendirmeler yapabilecektir. Bu üslup bize klasik fıkıh metinlerindeki kısa ifadelerle geniş manaların murad edilme arzusunu anımsatmaktadır. Bu yönüyle eser son derece başarılıdır ve akademik çalışma yapan araştırmacılara örnek teşkil etmektedir. Aynı üslup eserin tamamında rahatlıkla görülebilmekte, hatta aynı örnekle birkaç farklı konuya açıklık getirilebilmektedir.

Çalışmanın fetvâ- mezhep ilişkisine ayrılan bu bölümü; dört mezhebin dışına çıkmak, mezhep içi tercih, mezhebin mercuh ve metruk görüşleriyle fetvâ vermek ve fetvâda telfik konularıyla devam etmektedir. İlgili başlıklarda beyan edilen konuların birbirinden farklı çalışmalara konu olabilecek düzeyde zenginliğe sahip olduğu dikkate alınırse eserin tetkik edilmeye değer olduğu görülecektir. (ss. 93-103)

Eserde fetvâ ve telfik konusunda yazarın anlayışı kendisinin de ifade ettiği üzere cumhurun telfik anlayışından oldukça farklıdır. Bu kapsamda yazarın ifade ettiği tanıma göre telfik kapsamında değerlendirilecek konular oldukça sınırlıdır. Zira yazara göre "fetvânın telfik kapsamında değerlendirilmesi mümkün değildir. Bilakis telfik amelle ilgili bir terimdir ve mukallidin eylemidir. Bu yönüyle fâkih/müftî için telfik söz konusu değildir." Tabiatıyla yazar bu görüşlerini örnekler

vererek ispat etmektedir. Yalnız yazar, müftünün beyan ettiği hükmü uygulayan müsteftinin bu eylemiyle telfik üzere amel etmiş olma ihtimalini değerlendirmemiştir. Kanaatimizce isabetsiz olduğunu düşündüğümüz ilgili değerlendirmelerin bağımsız bir çalışmada ele alınması zaruridir. (ss. 113-117)

Fetvâ usûlü kapsamında ele alınan bir diğer konu ise fetvâya esas olacak görüşün belirlenmesindeki kriterlerdir. Yazar konuyu iki başlıkta ele almış; ilk başlıkta Hanefî fakihlerin hiyerarşisi, ikinci başlıkta Şâfiî fakihlerin hiyerarşisi değerlendirilmiştir. Diğer fıkıh mezheplerinin hiyerarşisi ise ele alınmamıştır. (ss. 117-128)

Fetvânın verileceği mezhep kaynaklarını belirleme ile ilgili başlıkta önemli noktalara işaret edilmiştir. Yazar fetvânın verileceği mezhep kaynaklarını belirleme ile ilgili olarak dikkat çekici örnekler vermektedir. Kanaatimizce bu örneklerin önemli olan yönü, önceki fakihler ile sonraki fakihler arasında müftâ bih görüş hususunda meydana gelen yanlış yorumlamalarla ilgili olanlardır. Ayrıntısıyla ilgili detaylı bilgiler fıkıh alanında çalışma yapan araştırmacılar tarafından tetkik edilmelidir. Müellifimiz bu başlığı, eser incelemelerinde dikkate alınması gereken birkaç madde ile nihayete erdirmektedir. (ss. 128-136)

Fetvâ ve makâsıd-ı şeria ilişkisine değindikten sonra günümüzde oldukça subjektif değerlendirmelerin olduğu fetvâ-takvâ ilişkisiyle ilgili bir başlıkla konu çeşitlendirilmiştir. Bilindiği üzere bir konu hakkında "fetvâ böyledir ama takvâya binaen böyle yapılmaması daha iyi olur" gibi bir algı söz konusudur. Yazarın bu başlıkta işaret ettiği en önemli hususların başında "fetvânın takvâlı olduğu" gerçeğini okuyuculara sunması ve bu kapsamda delillerle konuya açıklık getirmesidir. Ayrıca Allah'ın (c.c.) çizdiği çerçevenin takvâ ve ileri dindarlık adına daraltılmasının Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber (s.a.) tarafından sık sık eleştirildiğine işaret edilmektedir. Bu çerçevede fetvâ olarak müftünün ifade ettiği konunun takvâ adı altında hafife alınması ve küçümsenmesinin son derece yanlış olduğuna vurgu yapılmıştır. Fakat yazar, fetvâ-takvâ farklılığından bahsedilecekse bunun ancak birkaç durumda söz konusu olduğunu ifade etmiş ve bu kapsamda fetvâ kategorisindeki görüşlerin hiçbirinin isabetli olmadığına yani fetvâ olarak değerlendirilemeyeceğine vurgu yapmıştır. Dolayısıyla yine fetvâ-takvâ ayrımı söz konusu olmayacaktır. Ayrıca sûflerin eğitim metotları arasında bulunan; hükümlerin zor olanlarını tercih etme, ruhsatları terk etme, müstehapları vacip gibi algılama, mekruh ve müteşabihatı haram gibi kabul etmelerinin fetvâ-takvâ ayrımı ile bağlantılı olmadığına dikkat çekilmektedir. Nitekim suflerin bu bireysel tercihlerinin, fetvânın takvâlısını veya daha düşük bir konumda olduğunu gös-

termek için yeterli değildir. Bu konuda yazar son olarak *murâ'atu'l-hilâf* ve *hurûc mine'l-hilâf* kavramlarının fetvâ-takvâ ayrımı ile karıştırılmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. (ss. 150-157)

Yazar, sağlıklı bir fetvâ işlemi için devreye alınması gereken yukarıda ifade ettiği konulardan sonra özellikle modern dönemde karşılaşılan fetvâda yöntem sorunlarını yedi farklı başlıkta ele almıştır. 1. Yeni rastlanılan hadis ve sünnet rivayetlerine dayanarak fetvâ vermek. 2. Fetvâ verirken ikinci çözüm olarak külliyat-ı şeriaya göre çözüm üretmek. 3. Kavâid-i külliyeye dayanarak fetvâ. 4. Fıkıh-ahlak bütünlüğünü göz ardı etmek. 5. Siyaset-i şer'iyeyi göz ardı etmek ya da abartmak. 6. Hile-i şer'iyeye kavramının açılımını istismar etmek. 7. Fetvânın muhtemel sonuçlarını hesaba katmamak. Kanaatimizce müellifin bu başlıklarda ayrıntılı bilgiler verdikten sonra üzerinde ısrarla durduğu konu, modern dönemde müftülerin bireysel fetvâ vermekten sakınması ve fetvâların kurumsal olarak müftülerden oluşan bir kurul tarafından ifade edilmesinin daha isabetli olacağını savunmasıdır. (ss. 158-199)

Kitabın önemli başlıklarından birisi de fetvâda fıkıh-ahlak bütünlüğüne riayet etmektir. Bu çerçevede yazar, hulleyi caiz gören Şeybânî hariç Hanefî fakihler ile Körfez ülkelerinde çoğunlukla uygulanan misyâr nikahını örnek vermiştir. Her ne kadar bu iki fetvânın şekil açısından uygun olduğu ifade edilse de; iffet, istikrar, sevgi, rahmet ve akrabalık gibi dinin aile kurumu ve nikah ile amaçladığı güzellikler bu fetvalarda bir tarafa bırakılmıştır. Dolayısıyla bu fetvâların ahlaki olamadığına işaret edilmiştir. "*Fıkıh/hukuk, fetvâ ve ahlak bağlamında belirtelim ki hukuk asgari ahlaktır ve aslında ahlakın kamu otoritesinin maddi yaptırımına bağlanmış halidir*" bu ifadeyle yazar, fetvânın ahlaklı olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aksi halde asgari ahlak şartlarına haiz olmayan bir fetvânın hukukiliğinden de söz edilemeyecektir. Bu kapsamda yazarın konuyla ilgili şu iki makalesi araştırmacılara tavsiye edebilir: "*Fakih ve Ahlak: Fıkıh Etiği Üzerine Bazı Notlar,*" *Usûl İslam Araştırmaları* 26 (2006): 7-50; "*Fıkıh-Ahlâk İlişkisi: İslâm Amelî Ahlâkının İlke ve Uygulamaları Çerçevesinde Bir Giriş,*" *Usûl İslâm Araştırmaları* 9 (2008): 87-118. (ss. 180-184)

Fetvâ usûlü konusunun son ana başlığı *fetvâ ve değişim*dir. Burada yazar; zamanın, mekânın, örfün, durumun, bilginin, ihtiyaçların değişmesine ve umûmî belvâya bağlı olarak fetvânın değişebileceğini örnekler ve kuvvetli argümanlar ile sunmaktadır. Netice olarak fikhî hükümlerdeki temel ilkenin ta'lil olduğunu savunan yazar, yoruma açık alanlarda olmak üzere daha önce verilen fetvâların; zamanın, mekânın, durumun, örfün, bilginin, ihtiyacın, siyasi, iktisadi ve sosyal

şartların imkan ve gücün değişimine ve son olarak umûmî belvâ'ya göre değişebileceğini ifade etmektedir. (ss. 199-223)

Yazar, eserinde "Fetvâ Âdâbı" adıyla kaleme aldığı ikinci bölümde, fetvâ adabı hakkında önemli bilgiler vermiş; ilk olarak fetvâ vermeden önce göz önüne alınacak gereklilikleri değerlendirmiştir. Bu kapsamında yazar, öncelikle müftînin dînî, psikolojik ve bilimsel donanımı haiz olması gerektiğini ifade eder. Müftînin bu üç temel vasfı haiz olabilmesi için şu şartlara riayet etmesi gerektiğini beyan eder: 1. Fetvâ vermeye başlamadan önce abdesti olmalı ve Allah (c.c.) adına konuştuğunu unutmamalıdır. Ayrıca fetvâ vermeye besmele, hamdele, salvele cümleleri ile başlamalı; "en doğrusunu Allah (c.c.) bilir" vb. manalara sahip cümlelerle sonlandırılmalıdır. 2. Dindarlık, güvenilirlik ve erdemli kişilik manasında adalet şartlarına riayet etmelidir. 3. Aceleci, heyecanlı ve çabuk etkilenen bir karakterde olmamalıdır. 4. Fıkıh ilmini bir hocadan bağımsız olarak kitaplardan öğrenmiş olmamalıdır. 5. Yaşadığı dünyaya ve topluma kapalı olmamalı, toplumdan ve yaşadığı bölgeden mutlaka haberdar olmalıdır. 6. Sadece ilmî manada birikim sahibi olması yeterli olmayıp küresel olarak küçük veya büyük siyasetlerin farkında olmalıdır. 7. Müsteftinin özel hayatının gizliliğine ve mahremiyetine saygı duymalı, sırlarını ifşa etmemelidir. 8. Enaniyetten ve kendisini takdim gayretinden uzak durmalıdır. 9. Ağırbaşlı, vakur aynı zamanda yumuşak huylu, halim, güler yüzlü ve tatlı dilli olmalıdır. 10. Kimden sadır olursa olsun dini-hukuki meşruiyeti olmayan karar, kanun ve tasarruflar karşısında görevinin hakkını vermenin şartının adaleti gerçekleştirmek olduğunu unutmamalı ve fetvâlarını bu kapsamda ifade etmelidir. 11. Toplum içinde itibarını ve ağırlığını koruyacak bir dış görünüşe sahip olmalı, hafif meşrep olmamalıdır. Yazar, klasik fıkıh literatüründen istifade ederek maddeler halinde ifade ettiği bu şartları kapsam ve içerik olarak oldukça ayrıntılı olarak ele almış; günümüzde bir müftînin haiz olması gereken vasıflar konusunda öneriler sunmuştur. (ss. 228-240)

İkinci bölümün ikinci başlığında ise müftînin fetvâ verirken göz önünde tutacağı tutum ve davranışlara yer vermiştir. Bu şartların tamamı kanaatimizce oldukça isabetli olmakla birlikte günümüz açısından en önemlileri şunlardır: 1. Meselenin başka bilim dallarının ilgi alanına girmesi halinde fetvâ vermeden önce o alanın uzmanları ile istişare etmek. 2. Fetvânın gerekçelerinin açıklanması konusu fukaha nezdinde ihtilafı olmakla birlikte günümüzde artık açıklanması gerektiği görüşü tercih edilmelidir. 3. Canlı yayında fetvâ vermekten elden geldiğince uzak durmalıdır. Nitekim canlı yayınlarda hem müsteftinin maksadını tam anla-

tamaması hem de müftînin soruyu tam olarak anlayamaması gibi durumlar söz konusu olabilir. 4. Tuzak sorulara ve dini değerleri hafife alma izlenimi doğuran sorulara cevap vermemelidir. Son olarak fetvâ verme esnasında riayet edilmesi gereken; usûl, ilke ve âdâb kapsamında fetvâ vermenin ne kadar zor ve mesuliyetli bir görev olduğuna dikkat çeken yazar, bu ağır görevin bir tek müftînin omuzlarına yüklenmesini ona yapılmış bir haksızlık olarak nitelemektedir. Ayrıca bir müftînin kendi başına bu yola girmesinin helakine bizzat kendisinin davetiye çıkarması demek olacağını belirtir. Bu çerçevede fetvâ heyetlerinin tesis edilmesinin daha isabetli olacağına dikkat çekilmektedir. (ss. 227-264) Bu bölümde müellif, sadece müftî ekseninde konuyu ayrıntılı olarak açıklamıştır. Çalışmanın bize göre eksiği, müstefti yani müftüye soru sormak isteyen kişilerin uyması gereken âdâbla ilgili konuların bir paragrafla sınırlandırılmış olmasıdır. Her ne kadar müstefti ile ilgili konu bu kitabın asıl konusu olmasa da üzerinde çalışılması gereken ve en az müftî ile ilgili usûl ve âdâb kadar ehemmiyet gösterilmesi gereken bir konudur. (ss. 227-228)

Yazar sonuç bölümünde metin içerisinde oldukça belirgin ve ayrıntılı şekilde vurguladığı; bizim de değerlendirmelerimiz arasında ele alınan konuları maddeleler halinde özetlemiştir. Kanaatimizce çalışma neticesinde elde edilen en önemli olan sonuçlar şunlardır: 1. Fetvâ ile ictihad farklı iki faaliyettir. 2. Fetvâ ağır bir sorumluluktur. Bu sorumlulukta farz-ı kifâye olarak kabul edilmek suretiyle ifa edilmesi gerekir. 3. Hukukî hayatın hem toplum hem birey düzeyinde istikrarı için gerekli olan "bir mezhebe bağlılık fikri", ehliyetli bir müftîyi bağlı olduğu mezhebin her zaman ve durumda mutlaka iltizam etmemelidir. Dolayısıyla dirayetli bir müftînin kendi mezhebinin delilinin olmaması veya zayıf olması gerekçesiyle başka bir mezhebin görüşüne göre fetvâ verebilmeli yahut müstakil olarak görüş beyan edebilmelidir. 4. Fevkalade durumlarda ve fitne veya kargaşaya yol açmamak için zayıf görüşle fetvâ verilebilmelidir. Fakat ilgili gerekçelerle fetvâ vermenin, kanunlaştırmadan farklı değerlendirilmesi gerekir. 5. Sabit ve sarih naslara aykırı olduğu literatürde açıkça beyan edilen görüşlerle kesinlikle fetvâ verilmemelidir. 6. Fetvâ-takvâ ayrımı isabetli değildir. Dolayısıyla müftînin verdiği fetvâ zaten takvâlıdır. 7. İlmî donanım yanında fetvânın verilmesi sırasında riayet edilecek âdâb da aynı derecede önemlidir. Fetvânın başarısı, fetvâ âdâbının gereklerini yerine getirmeye bağlıdır. (ss. 265-271)

Sonuç bölümünden sonra çalışmanın kaynakçaları ifade edilmiş ve akabinde eser, konuyla ilgili ekler ilave edilerek zenginleştirilmiştir. Ek 1'de (ss. 289-298)

İbn Âbidin'e ait *'Ukûd resmi'l-müftî* adlı manzum eser ve bu eserin yazara ait olduğunu düşündüğümüz tercümesi yer almaktadır. Ek 2'de (ss. 299-304) Fetvâhane'nin Hey'et-i İftâiyyesi (Fetvâ Odası) hakkındaki nizamnamenin Osmanlıca aslı bulunur. Ek 3'de (ss. 305-310) kocası gaib olduğu için nafakasını tahsilde zorlanan kadının nikahının mahkeme marifetiyle feshine dair Fetvâhane-i Âli mazbatası ve bununla amel edilmesini emreden irâde-i seniyyenin Osmanlıca aslı araştırmacılara sunulmuştur.

Ek 4'de Molla Fenârî, Molla Gürânî, Zenbilli Ali Efendi, İbn Kemal Paşa, Ebussuûd Efendi, Osmanlı Manzum Şeyhülislam Fetvâları, Osmanlı Fetvâhane-i Âli Kararları, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvâları, İslam İşbirliği Teşkilatı Uluslararası İslam Fıkıh Akademisi Fetvâları, Avrupa fetvâ ve Araştırma Meclisi Fetvâları ve Hindistan Fıkıh Akademisi Fetvâları'ndan aktüel değeri bulunan örneklerle yer verilmiştir. (ss. 311-387)

Yazar gerek İslam hukuku anabilim dalında öğretim üyesi gerekse eseri kaleme aldığı tarihte Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi olması nedeniyle sıkça müsteftilerin sorularına muhatap olmuştur. Bu kapsamda Ek 5'de dini ve fikhî mütalaa yazım usûlü ile ilgili kendi önerilerine yer vermiştir. İlk olarak mütalaa yazım öncesinde izlenecek yolları, ikinci olarak ise mütalaa yazım aşamasında takip edilecek yöntemleri maddeler halinde ifade etmiştir. Tabiatıyla müellif bu maddelerde eserlerinde önerdiği ve savunduğu görüşleri esas almıştır. (ss. 388-389)

Kanaatimizce Yaman'ın bu çalışması, "sorumluluk/mesuliyet gerektiren fetvâ verme konumunda olanların nasıl bir birikime ve tavra sahip olması gerektiği" sorusuna ışık tutacak niteliktedir. Ayrıca "günümüzde klasik fıkıh literatürünün anlaşılması ve yorumlanması nasıl olmalıdır?" sorusunun cevabı da bu eserdir.